

تحلیلی بر مفهوم «حادثه غیرمترقبه» و اثر آن در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵

مهدی فلاح خاریکی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۴/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۰/۱۷

چکیده

بند پ ماده ۱ قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵، هرگونه سانحه ناشی از وسایل نقلیه در اثر حوادث غیرمترقبه را تحت شمول قانون قرار داده است. حادثه غیرمترقبه عموماً معادل قوه قاهره (فورس ماژور) قلمداد می‌شود اما چنین مفهومی از حادثه غیرمترقبه با بسیاری از مواد قانون بیمه اجباری به نظر سازگار نیست. از این‌رو، این پرسش مطرح می‌شود «حادثه غیرمترقبه» در قانون بیمه اجباری چه معنایی دارد و اثر آن چیست؟

بررسی نوشته‌های حقوقی نشان می‌دهد بنا بر نظر برخی از حقوقدانان فرانسوی، قوه قاهره (Force Majeure) و حادثه غیرمترقبه (Cas Fortuit)، دارای معنای متفاوتی هستند اما در نوشته‌های حقوقی ما، چنین تفکیک مفهومی، بحثی لغوی دانسته شده و هر دو مورد، تحت عنوان قوه قاهره به معنای عام مورد بررسی قرار گرفته‌اند. باین‌وجود، استفاده از چنین تفکیکی میان قوه قاهره و حادثه غیرمترقبه، در تفسیر بدون ابهام قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵، بسیار راهگشاست. برای نشان دادن اثر این تفکیک، در قسمت نخست مقاله حاضر، مفهوم حادثه غیرمترقبه در عرف عام و خاص و ایرادات وارد بر اعمال این مفهوم در قانون بیمه اجباری مورد تحلیل قرار می‌گیرد تا در قسمت دوم، به تلقی قانون بیمه اجباری از حادثه غیرمترقبه و اثر آن پرداخته شود.

واژگان کلیدی: حادثه غیرمترقبه، فورس ماژور، حادثه داخلی، حادثه بیرونی، قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵.

مقدمه

بند پ ماده ۱ قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵،^۱ حوادث مشمول این قانون را «هرگونه سانحه ناشی از وسایل نقلیه موضوع بند (ث) این ماده و محمولات آن‌ها از قبیل تصادم، تصادف، سقوط، واژگونی، آتش‌سوزی و یا انفجار یا هر نوع سانحه ناشی از وسایل نقلیه بر اثر حوادث غیرمترقبه»، دانسته است. بر اساس این بند، هرگونه حادثه ناشی از وسیله نقلیه موتوری زمینی حتی بر اثر حوادث غیرمترقبه تحت شمول قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵، قرار می‌گیرد.

در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۴۷ یکی از مواردی که از تحت شمول بیمه موضوع آن قانون استثناء شده بود، خسارات ناشی از فورس ماژور از قبیل جنگ، سیل و زلزله بود (بند ۱ ماده ۴). در ماده ۷ قانون اصلاح قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۸۷ این استثنا حذف شد و اختلاف دیدگاه شدیدی میان مفسران قانون به وجود آمد که آیا حذف به این معناست که خسارات ناشی از فورس ماژور تحت شمول مسئولیت دارنده و تعهدات بیمه‌گر قرار گرفته است یا خیر.^۲

۱. «قانون بیمه اجباری خسارات وارد شده به شخص ثالث در اثر حوادث ناشی از وسایل نقلیه» با تصویب در جلسه علنی روز دوشنبه مورخ ۱۳۹۵/۲/۲۰ و تأیید شورای نگهبان در تاریخ ۱۳۹۵/۲/۲۹ از تاریخ ۱۳۹۵/۳/۲۹ لازم‌الاجراء گردید.

۲. اکثر نویسندگان این حذف را به معنای تلاش در جهت ایجاد یک مسئولیت مطلق برای دارنده وسیله نقلیه و به تبع آن بیمه‌گر نمی‌دانستند. ایشان چنین استدلال می‌کردند ماده ۷ ق.ا.ق.ب.ا. ۱۳۸۷، درصدد بر شمردن مواردی است که علی‌رغم ایجاد مسئولیت مدنی، بیمه‌گر تعهدی به جبران خسارت ندارد. از آنجا که قوه قاهره مانع انتساب حادثه و خسارت به وسیله نقلیه می‌شود، مسئولیت مدنی اصولاً منتفی است. لذا به تبع منتفی بودن مسئولیت دارنده، تصریح به متعهد نبودن بیمه‌گر در این مورد در ماده ۷، ضروری نبوده است. چراکه خسارت ناشی از قوه قاهره، خسارت ناشی از حوادث وسیله نقلیه نیست تا مشمول ماده ۱ و حوادث تحت شمول قانون ۱۳۸۷ قرار گیرد: کاتوزیان ناصر، و قایع حقوقی، (تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ سوم، ۱۳۸۹) ص ۱۴۴؛ خدابخشی عبدالله، «مسئولیت مدنی ناشی از حوادث رانندگی و تحولات آن در حقوق ایران»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۷۴ (۱۳۹۰) ص ۱۱۷؛ بهرامی احمدی حمید، «تحلیلی بر قانون بیمه اجباری سایل نقلیه موتوری زمینی در برابر شخص ثالث مصوب ۱۳۴۷ و اصلاحیه قانون مزبور مصوب ۱۳۸۷»، مجله پژوهش‌های اسلامی، شماره ۳ (۱۳۸۷) ص ۱۰۵؛ ایزانلو محسن، «نقد و تحلیل قانون بیمه اجباری»، فصلنامه حقوق، دوره ۳۸، شماره ۴ (۱۳۸۷) ص ۳۹؛ طهماسبی جواد، «گفتمان دامنه اصلاح قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۸۷»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۶۸ (۱۳۸۸) ص ۵۸؛ بابایی ایرج، حقوق بیمه، (تهران: انتشارات سمت، چاپ ۱۱، ۱۳۹۰) ص ۲۲۳. علاوه بر این دیدگاه مشهور، برخی معتقد بودند که حذف قوه قاهره از ماده مزبور، به معنای ایجاد قاعده خاص و به تعبیر دیگر تبدیل مسئولیت محض به مسئولیت مطلق است لذا دارنده و به تبع آن بیمه‌گر در هر حال مسؤول جبران خسارات وارده خواهند بود حتی اگر برخورد وسیله نقلیه ناشی از قوه قاهره باشد: ره پیک سیامک، «مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه بر اساس قانون بیمه اجباری مصوب سال ۱۳۸۷ در مقایسه با قانون مصوب ۱۳۴۷»، فصلنامه حقوق، دوره ۴۱، شماره ۳ (۱۳۹۰) ص ۱۷۵. برخی نیز برای اثبات مسئولیت مطلق علاوه بر حذف قوه قاهره به ماده ۲۶ قانون تخلفات رانندگی مصوب ۱۳۸۹ استناد می‌کردند: معبودی نیشابوری رضا و حداد خداپرست مریم، «مبنای مسئولیت مدنی دارنده وسیله نقلیه موتوری زمینی با توجه به قانون جدید بیمه اجباری»، پژوهش‌نامه بیمه، شماره ۱ (۱۳۹۳) ص ۱۸۲. اما برخی دیگر راهی میانه برگزیدند؛ از یک سو مسئولیت دارنده را کما فی السابق، محض در نظر گرفتند و قوه قاهره را مانع مسئولیت وی دانسته‌اند و از سوی دیگر در جهت حمایت از زیان دیده که مطابق با رویکرد صریح قانون می‌دانستند،

در ماده ۱۷ ق.ب.ا. ۱۳۹۵ که جایگزین ماده ۴ ق.ب.ا. ۱۳۴۷ و ماده ۷ ق.ا.ق.ب.ا. ۱۳۸۷ می‌باشد، خسارات ناشی از فورس ماژور همانند ماده ۷ ق.ا.ق.ب.ا. ۱۳۸۷، از شمول بیمه‌نامه موضوع این قانون استثنا نشده اما با توجه به تعریف حادثه در بند پ ماده ۱، هرگونه سانحه ناشی از وسیله نقلیه حتی بر اثر حوادث غیرمترقبه تحت شمول قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵، قرار گرفته است. در لایحه ابتدایی قانون مزبور از اصطلاح «فورس ماژور» استفاده شده بود اما در تصویب نهایی، «حوادث غیرمترقبه» جایگزین آن شد. نخستین پرسشی که مطرح می‌شود این است که چرا مقنن از اصطلاح آشنای فورس ماژور در بند پ ماده ۱ ق.ب.ا. ۱۳۹۵ استفاده نمود و حوادث غیرمترقبه را جایگزین آن کرده است؟ اگر به تفکیک مفهوم قوه قاهره (فورس ماژور) به عنوان عامل خارجی و مفهوم حادثه غیرمترقبه به عنوان عامل غیرمنتظره داخلی در دیدگاه برخی از حقوقدانان فرانسه آگاهی داشته باشیم که در نوشته‌های حقوقی ما نیز رسوخ پیدا کرده است، پرسش مزبور از اهمیت بیشتری برخوردار می‌شود که آیا حوادث مزبور همان حوادث داخلی وسیله نقلیه از قبیل آتش‌سوزی خودبه‌خودی یا ترکیدن لاستیک است یا مقنن به چنین تفکیکی نظر نداشته و حوادث غیرمترقبه را معادل فورس ماژور بکار برده است؟

برای پاسخ به پرسش مزبور، در قسمت اول به تحلیل مفهوم حوادث غیرمترقبه در عرف عام و عرف خاص حقوقی پرداخته و نتیجه این برداشت عرفی در قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵ به محک آزمایش گذاشته می‌شود تا مفهوم موردنظر مقنن روشن شود. در گام بعدی، باید بررسی کرد بروز خسارت ناشی از وسیله نقلیه در اثر حوادث غیرمترقبه چه تأثیری بر تعهدات بیمه‌گر و صندوق یا مسئول حادثه خواهد داشت.

خسارات ناشی از فورس ماژور را از تعهد بیمه‌گر خارج نمودند چراکه معتقد بودند در قانون ۱۳۸۷ مواردی از قبیل تبصره ۶ ماده ۱ و تبصره ۲ ماده ۴ و نیز ماده ۶ آن قانون، وجود دارند که بیمه‌گر مسئول جبران خسارات است درحالی که بیمه‌گذار مسئولیتی ندارد: صفایی سید حسین و رحیمی حبیب اله، *مسئولیت مدنی؛ الزامات خارج از قرارداد*، (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۹) صص ۲۴۷ و ۲۴۸؛ قبولی درافشان سید محمدمهدی و رضادوست وحید، «نقش اسباب خارجی در مسئولیت مدنی ناشی از حوادث رانندگی و وسایل نقلیه موتوری زمینی با توجه به آخرین تحولات قانونی (مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و فرانسه)»، *مجله مطالعات حقوق تطبیقی*، دوره ۳، شماره ۱ (۱۳۹۱) ص ۱۰۰. برخی از قائلین به این دیدگاه نیز حذف قوه قاهره را به این دلیل می‌دانستند که ماده ۷ ق.ا.ق.ب.ا. ۱۳۸۷، درصدد بر شمردن مواردی است که علی‌رغم ایجاد مسئولیت مدنی، بیمه‌گر تعهدی به جبران خسارت ندارد. درحالی که در فرض وجود قوه قاهره، مسئولیت مدنی وجود ندارد. لذا بیمه‌گر همچنان به قوت سابق، مسئول است: بادینی حسن و شعبانی کندسری هادی و رادپرور سجاد، «مسئولیت محض؛ مبانی و مصادیق»، *مجله مطالعات حقوق تطبیقی*، دوره ۳، شماره ۱ (۱۳۹۱) ص ۳۱.

۱- مفهوم حادثه غیر مترقبه و ایرادات وارد بر اعمال این مفهوم در قانون بیمه اجباری

در این قسمت ابتدا به بیان مفهوم حادثه غیر مترقبه در لغت و نوشته‌های حقوقی پرداخته می‌شود و سپس ایرادات اعمال این مفهوم در قانون بیمه اجباری تحلیل خواهد شد.

۱-۱- مفهوم حادثه غیر مترقبه در لغت و نوشته‌های حقوقی

اصطلاح «حوادث غیر مترقبه» که در بند پ ماده ۱ ق.ب.ا. ۱۳۹۵ بکار گرفته شده، از دو واژه «حوادث» و «غیر مترقبه» ترکیب شده است. حوادث واژه‌ای عربی جمع حادثه به معنای نورسیده، آنچه تازه پدید آمده، پیش آمد تازه، واقعه، رویداد، آسیب و بلا آمده است.^۱ واژه «غیر مترقبه» نیز به معنای غیر منتظره است.^۲ بنابراین، معنای لغوی اصطلاح «حوادث غیر مترقبه»، هر رویدادی را دربر می‌گیرد که ناگهانی و غیر منتظره بوده و از قبل پیش‌بینی نشده باشد.

اصطلاح «حوادث غیر مترقبه» در عرف عام و در میان مردم، غالباً در معنای حوادث طبیعی قهری مثل سیل، زلزله، طوفان و مانند این‌ها بکار می‌رود و در معنای عام لغوی آن که شامل هر رویداد غیر منتظره باشد، کمتر کاربرد دارد.

در نوشته‌های حقوقی، اصطلاح حادثه غیر مترقبه در بحث موانع مسئولیت مدنی و مطالبه خسارت ناشی از عدم اجرای قرارداد، به‌عنوان معادل قوه قاهره (فورس ماژور)^۳ بکار می‌رود. برخی صریحاً حوادث غیر مترقبه را معادل و مترادف قوه قاهره قرار داده و می‌نویسند: «مقصود از قوه قاهره یا آفت ناگهانی (حادثه غیر مترقبه)، تنها حوادث قهری و طبیعی مانند سیل و زلزله و

۱. عمید حسن، فرهنگ فارسی عمید، ج ۲، (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۸) ص ۹۱۶.

۲. در قانون مدنی حوادث غیر مترقبه تنها یک بار آن هم با عبارت «حوادث غیر منتظره» در بند ۴ ماده ۱۳۱۲ استفاده شده است. همچنین ماده ۶ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان خودرو مصوب ۱۳۸۶، ضمن استفاده از اصطلاح «حوادث غیر مترقبه»، واژه «غیر مترقبه» را به معنای «غیر قابل پیش‌بینی و غیر قابل رفع»، توضیح می‌دهد: «چنانچه انجام تعهدات عرضه‌کننده به دلیل حوادث غیر مترقبه (غیر قابل پیش‌بینی و غیر قابل رفع) ناممکن باشد، این تعهدات به حالت تعلیق درمی‌آید. مدت تعلیق به دوره ضمانت افزوده می‌شود». علاوه بر این، در بند الف (۱۰) ماده ۲۷ قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶) مصوب ۱۳۹۵/۱۲/۱۴، «حوادث طبیعی و غیر مترقبه» در کنار یکدیگر آمده و در بند خ ماده ۳۳ قانون مزبور به «بخشودگی سود و کارمزد و جریمه و امه‌ای دریافتی کشاورزان خسارت‌دیده از حوادث غیر مترقبه و امهال اصل وام آنان به مدت سه سال ...» حکم شده است.

۳. در زبان فارسی قوه قاهره یا قوه قهریه را معادل فورس ماژور (Force Majeure) قرار می‌دهند: صفایی سید حسین، «قوه قاهره یا فورس ماژور»، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۳ (۱۳۶۴) ص ۱۱۳؛ نیکبخت حمیدرضا، «آثار قوه قاهره و انتفای قرارداد»، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۲۱ (۱۳۷۶) ص ۹۷.

طوفان نیست و مفهومی وسیع تر دارد.^۱ در واقع، قوه قاهره حادثه‌ای است که: ۱. خارجی باشد و نتوان به متعهد یا مقصر مربوط کرد (ماده ۲۲۷ ق.م.). ۲. غیر قابل پیش‌بینی باشد و شخص بر حسب معتاد، انتظار وقوع آن را نداشته باشد. ۳. احتراز ناپذیر باشد و شخص نتواند آن را دفع کند... (ماده ۲۲۹ ق.م.).^۲

برخی نیز قوه قاهره را رویدادهای غیر قابل پیش‌بینی و خارج از اختیار متعهد دانسته و آن را معادل و مترادف «حادثه غیر مترقب» گرفته‌اند.^۳ ایشان در تعریف حادثه غیر مترقب که آن را معادل واژه فرانسوی «Cas Fortuit» ذکر کرده، آورده‌اند: «حادثه‌ای که تحت اراده متعهد عقد نبوده و قابل پیش‌بینی و احتراز نباشد...»^۴. برخی از «پیش آمد غیر مترقب» برای بیان علتی غیر منتظره و غیر قابل دفع استفاده کردند.^۵ در نهایت، برخی نیز حادثه غیر قابل پیش‌بینی و غیر قابل دفع را معادل فورس ماژور یا قوه قاهره یا قوه قهریه ذکر کرده و از برف، باران، سیل و جنگ، مثال آورده‌اند.^۶ قدر متقن از نوشته‌های حقوقی آن است که حادثه غیر مترقبه، پیشامدی غیر قابل دفع و غیر منتظره است که معادل قوه قاهره یا فورس ماژور قرار می‌گیرد و از نمونه‌های بارز آن حوادث طبیعی مثل سیل و زلزله و مانند این‌ها است. این پیشامدهای غیر منتظره، از موانع مسئولیت مدنی شمرده می‌شوند. به عبارت دیگر، دخالت قوه قاهره سبب می‌شود رابطه سببیت میان خواننده و ضرر

۱. در واقع، اشاره نویسنده به این نکته است که حادثه غیر مترقبه یا قوه قاهره هر چند غالباً به حوادث طبیعی و قهری اطلاق می‌شود اما محدود به این موارد نیست.

۲. کاتوزیان ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد: مسئولیت مدنی، ج ۱، (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ۱۰، ۱۳۹۰) ص ۴۷۹؛ نظری ابراندخت، «مسئولیت مدنی خسارات ناشی از تصادفات»، مجله ندای صادق، شماره‌های ۲۶ و ۲۷ (۱۳۸۱) ص ۱۲۶. در نوشته‌های فرانسوی نیز سه شرط مذکور به عنوان شرایط فورس ماژور ذکر می‌شود:

Larroumet Christian, *Droit civil, les obligations, le contrat*, (Economica, 5th ed., ۲۰۰۳) p. ۸۳۰.

با این وجود، برخی فورس ماژور را رویدادی غیر قابل پیش‌بینی و غیر قابل دفع تعریف می‌کنند و تنها از دو شرط غیر قابل دفع و غیر قابل پیش‌بینی بودن سخن می‌گویند:

Tancelin Maurice, *Des obligations: actes et responsabilités*, (Montréal: Wilson & Lafleur, 6th ed., ۱۹۹۷) p. ۴۰۸.

برخی از حقوقدانان ایرانی نیز خارجی بودن را از شرایط قوه قاهره ندانسته‌اند: صفایی سید حسین، مجموعه مقالات حقوق مدنی و حقوق تطبیقی، (تهران: میزان، ۱۳۷۵) صص ۴۰۴ به بعد.

۳. جعفری لنگرودی محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۴، (تهران: گنج دانش، چاپ دوم، ۱۳۸۱) ص ۲۹۶۰.

۴. جعفری لنگرودی محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۳، (تهران: گنج دانش، چاپ دوم، ۱۳۸۱) ص ۱۶۰۶.

۵. امامی سید حسن، حقوق مدنی، ج ۱، (تهران: انتشارات اسلامی، چاپ ۲۳، ۱۳۸۲) ص ۲۴۷.

۶. صفایی سید حسین، دوره مقدماتی حقوق مدنی: قواعد عمومی قراردادها، (تهران: میزان، ۱۳۸۲) ص ۲۱۶.

قطع شود. لذا وقتی حادثه و ضرر قابل انتساب و استناد به خواننده نباشد، خواننده مسبب محسوب نمی‌شود تا مسئول جبران خسارات وارده تلقی شود.^۱

پذیرش چنین مفهومی از حادثه غیر مترقبه که آن را معادل قوه قاهره یا فورس ماژور قرار می‌دهد، موجب این برداشت از بند پ ماده ۱ ق.ب.ا. ۱۳۹۵ می‌شود که خسارات وارده ناشی از وسیله نقلیه حتی اگر صرفاً در اثر قوه قاهره باشد، تحت شمول قانون قرار می‌گیرد و لاقلاً بیمه‌گر یا صندوق مسئول جبران آن هستند. چراکه بند مزبور در بیان حوادث مشمول قانون بیان می‌دارد: «هرگونه سانحه ناشی از وسایل نقلیه موضوع بند (ث) این ماده و محمولات آن از قبیل تصادم، تصادف، سقوط، واژگونی، آتش‌سوزی و یا انفجار یا هر نوع سانحه ناشی از وسایل نقلیه بر اثر حوادث غیر مترقبه».

نتیجه‌ای که از بند مذکور بر اساس مفهوم عرفی و حقوقی حادثه غیر مترقبه به دست می‌آید با بسیاری از مواد قانون بیمه اجباری سازگاری ندارد. برای نشان دادن این تعارض و ناسازگاری ابتدا به بررسی مفهوم رابطه سببیت و نیز شناخت اصطلاح «مسبب» که در قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵ واژه‌ای مهم و البته پرتکرار است، پرداخته می‌شود و سپس از ایرادات وارد بر برداشت مطلق از بند پ ماده ۱ و تعارض آن با مواد دیگر قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵ سخن گفته خواهد شد.

۱-۲- ایرادات اعمال حادثه غیر مترقبه در مفهوم قوه قاهره در قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵

برای نشان دادن اشکالات ناشی از به کارگیری حوادث غیر مترقبه در مفهوم فورس ماژور، ابتدا باید مفهوم مسبب و رابطه سببیت مشخص شود تا سپس به تحلیل ناسازگاری حادثه غیر مترقبه در مفهوم فورس ماژور با بسیاری از مواد قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵ پرداخته شود.

۱-۲-۱- مفهوم رابطه سببیت و نقش آن در قانون بیمه اجباری

در این قسمت در آغاز به بیان مفهوم رابطه سببیت و مسبب در حقوق مسئولیت مدنی پرداخته می‌شود و سپس از نقش رابطه سببیت در قانون بیمه اجباری بحث خواهد شد.

الف) مفهوم مسبب و رابطه سببیت در حقوق مسئولیت مدنی

۱. ره پیک حسن، حقوق مسئولیت مدنی و جبران‌ها، (تهران: انتشارات خرسندی، چاپ ۱۵، ۱۳۹۰) صص ۷۴-۷۶؛ صفایی، سید حسین، پیشین، ص ۲۱۸.

در نوشته‌های حقوقی، سبب عاملی است که هم در ایجاد حادثه زیان‌بار دخالت دارد و هم شرط ضروری آن است. به عبارت دیگر، سبب پدیده‌ای است که از وجودش، وجود و از عدمش، عدم لازم آید. وقتی گفته می‌شود باید میان ضرر و فعل زیان‌بار رابطه سببیت وجود داشته باشد به این معناست که ضرر باید از آن فعل ناشی شده باشد. به سخنی دیگر، کشف رابطه سببیت به معنای احراز رابطه علیت میان دو پدیده موجود یعنی فعل زیان‌بار و خسارت است.^۱ بنابراین، مسبب عاملی است که حادثه ناشی از آن به حساب می‌آید. به این معنا که میان آن عامل و حادثه و ضرر رابطه علیت یا سببیت وجود دارد به گونه‌ای که آن حادثه و ضرر عرفاً قابل استناد و انتساب به آن عامل است.^۲

رابطه سببیت یا علیت که با عناوین دیگری همچون قابلیت استناد و انتساب نیز شناخته می‌شود، در حقوق مسئولیت مدنی به عنوان یکی از ارکان مسئولیت مدنی و به سخنی دیگر، یکی از شرایط مطالبه خسارت تلقی می‌شود.^۳ در مسئولیت مبتنی بر تقصیر علاوه بر وجود ضرر و احراز تقصیر خواننده، باید اثبات شود که ضرر ناشی از تقصیر بوده یعنی میان ضرر و تقصیر رابطه سببیت وجود داشته باشد.^۴ در واقع، تقصیر بایست موجب خسارت شده باشد تا به همین دلیل، بتوان ضرر را به مقصر منتسب نمود. در مسئولیت مبتنی بر خطر نیز هر چند تقصیر شرط نیست اما وجود رابطه سببیت یکی از ارکان مطالبه خسارت است به گونه‌ای که اگر خواننده اثبات کند ضرر ناشی از فعل یا ترک فعل وی نبوده، مسئولیتی نخواهد داشت. تنها در مسئولیت مطلق مثل مسئولیت ناشی از غصب یا شبه غصب است که رابطه سببیت علی‌الاصول اثری بر مسئولیت غاصب در برابر صاحب

۱. کاتوزیان، ناصر، پیشین، صص ۴۳۴-۴۳۹.

۲. ذکر این نکته ضروری است که رابطه سببیت در حقوق، معنایی کاملاً عرفی دارد. بنابراین، باید به معنای عرفی و نه معنای دقیق علمی و فلسفی آن توجه نمود: حاجی عزیزی بیژن و نگین غلامی، «جایگاه فرض سببیت در مسئولیت مدنی»، مجله پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۱۷، شماره ۲ (۱۳۹۲) ص ۲۶. در هر حال، مفهوم سببیت دارای ابهامات و پیچیدگی‌هایی است که مانع اتفاق نظر در اینباره است. برای مطالعه تطبیقی در این رابطه ر.ک.: خادم رضوی قاسم و نوعی الیاس و مهرپویان آزاده، «رابطه سببیت در مسئولیت ناشی از بی احتیاطی؛ نگاهی تطبیقی به حقوق مسئولیت مدنی ایران و انگلستان»، پژوهش حقوق خصوصی، سال سوم، شماره ۱۰ (۱۳۹۴) صص ۴۴ به بعد.

۳. کاتوزیان، ناصر، پیشین، ص ۲۳۹.

۴. برای مثال ماده ۵۲۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مقرر می‌دارد: «در کلیه مواردی که تقصیر موجب ضمان مدنی یا کیفری است، دادگاه موظف است استناد نتیجه حاصله به تقصیر مرتکب را احراز نماید».

حق ندارد.^۱

ب) نقش رابطه سببیت در قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵

در قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵، واژه «مسبب» عیناً ۵۰ بار بکار گرفته شده، واژه مسبب گاهی به تنهایی آمده مثل بند الف ماده ۱۵؛ گاهی همراه با واژه راننده مورد استفاده واقع شده است مثل راننده مسبب در بند ت ماده ۱؛ گاهی همراه با وسیله نقلیه بکار رفته، مثل وسیله نقلیه مسبب حادثه در تبصره ۲ ماده ۲؛ گاهی همراه با واژه زیان استعمال شده، مثل مسبب زیان در ماده ۲۵ و گاهی همراه با کلمه حادثه قید شده است مثل مسبب حادثه در بند الف ماده ۴.

افزون بر استفاده بسیار از واژه مسبب، مقنن گاهی از اصطلاحاتی استفاده کرده که مبین مفهوم رابطه سببیت است. برای مثال، عنوان قانون ۱۳۹۵ «قانون بیمه اجباری خسارات وارد شده به شخص ثالث در اثر حوادث ناشی از وسایل نقلیه»، قرار داده شده یعنی خسارت باید در اثر حادثه‌ای باشد که ناشی از وسیله نقلیه است. عبارت «ناشی از» دلالت بر ضرورت وجود رابطه سببیت میان وسیله نقلیه و زیان دارد. همچنین در ماده ۱۵ قانون مزبور که از عبارت «شخصی که موجب خسارت شده» استفاده شده است.

استفاده بیش از حد از واژه مسبب و معادل آن در قانون بیمه اجباری که بدون دقت و توجه نیز بیش از هر کلمه و عبارتی به چشم می‌آید، نشان از تأکید مؤکد مقنن بر ضرورت وجود رابطه سببیت دارد. البته این نکته را نباید از یاد برد که دو سوی طناب رابطه سببیت در قانون بیمه اجباری همواره یکسان نیستند. در واقع، هر زمان که مقنن از اصطلاح «وسيله نقلیه مسبب» استفاده نموده منظور رابطه سببیت میان وسیله نقلیه و حادثه است یعنی حادثه باید ناشی از وسیله نقلیه باشد. در مقابل، هر گاه واژه مسبب همراه با وسیله نقلیه نباشد، منظور ضرورت وجود رابطه سببیت میان فعل یا ترک فعل یک یا چند شخص (حقیقی یا حقوقی)، ضرر و حادثه است. چنانکه به تفصیل توضیح داده خواهد شد، از این جهت این تفاوت حائز اهمیت است که مسئولیت بیمه‌گر یا صندوق، وابسته به این است که وسیله نقلیه مسبب حادثه باشد ولی مسئولیت اشخاص اعم از راننده یا دیگران منوط به این است که میان ضرر و حادثه از یک سو و فعل یا ترک فعل آن اشخاص از سوی دیگر، رابطه سببیت وجود داشته باشد. بر اساس این تفکیک گاهی وسیله نقلیه،

۱. قاسم زاده سید مرتضی، الزام‌ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، (تهران: میزان، چاپ نهم، ۱۳۹۰) ص ۹۰؛ قبولی درافشان، سید محمدمهدی و رضادوست، وحید، پیشین، ص ۹۷.

مسبب حادثه محسوب می‌شود ولی شخص یا اشخاصی که مسبب حادثه باشند، وجود ندارند.^۱

۱-۲-۲- ناسازگاری مفهوم مسبب و حادثه غیر مترقبه در معنای قوه قاهره، در قانون بیمه اجباری اعمال اصطلاح حوادث غیر مترقبه در بند پ ماده ۱ ق.ب.ا. ۱۳۹۵ در مفهومی مترادف با فورس ماژور هر چند مطابق با برداشت عرفی آن از مفهوم حوادث غیر مترقبه می‌باشد، اما از چند جهت محل ایراد است که ذیلاً به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

الف) ناسازگاری با قواعد عام مسئولیت مدنی

بکار گرفتن حوادث غیر مترقبه در معنای فورس ماژور موجب می‌شود تا طبق بند پ ماده ۱، هرگونه سانحه‌ای را که ناشی از وسیله نقلیه حتی در اثر قوه قاهره باشد، بر عهده بیمه‌گر یا صندوق قرار دهیم. برای مثال، اگر اتومبیلی با چهار سرنشین به واسطه جاری شدن سیل به داخل رودخانه پرتاب شود یا در اثر طوفان شدید، اتومبیل پارک شده کنار خیابان به هوا پرت شده و به خانه همسایه برخورد و سبب ایراد خسارات به همسایه شود، خسارات وارده بر عهده بیمه‌گر وسیله نقلیه یا صندوق خواهد بود. درحالی که هیچ‌کس نمی‌تواند بپذیرد که خسارات وارده سانحه‌ای ناشی از وسیله نقلیه است. به عبارت دیگر، عبارت «سانحه ناشی از وسیله نقلیه» در متن بند پ ماده ۱، حاکی از آن است که خسارات حداقل باید ناشی از (به علت، مستند به) خود وسیله نقلیه باشد. درحالی که خسارات مذکور در مثال، نه ناشی از خود وسیله نقلیه بلکه ناشی از جاری شدن سیل یا وزش طوفان شدید است.

در حقیقت، در چنین فروضی وسیله نقلیه اساساً مسبب حادثه تلقی نمی‌شود؛ زیرا هیچ‌گونه رابطه سببیتی میان وسیله نقلیه و سانحه وجود ندارد تا خسارت عرفاً به وسیله نقلیه مستند شود. در مقابل، هرگاه از کارافتادن ترمزدستی خودرو، سبب حرکت خودروی پارک شده شود و

۱. تفکیک میان وسیله نقلیه مسبب و راننده مسبب در تفسیر قانون بیمه اجباری ۱۳۴۷ نیز بیان شده بود. لازم به توضیح است که چون در قانون ۱۳۴۷ دارنده مسئول نوعی جبران خسارات ناشی از وسیله نقلیه بود، پس بایست رابطه سببیت، لاقلاً میان وسیله نقلیه و ضرر وجود داشت. لذا هرگاه قوه قاهره رابطه سببیت را قطع می‌کرد، دارنده مسئول نبود ولی اگر حادثه ناشی از نقص خود وسیله نقلیه می‌بود (مثل ترکیدن لاستیک حین رانندگی)، هر چند غیرمنتظره و غیرقابل پیش‌بینی بود مانع مسئولیت دارنده تلقی نمی‌شد. زیرا وسیله نقلیه مسبب حادثه تلقی می‌شد و شرط مسئولیت نوعی دارنده محقق بود. در مقابل، راننده به دلیل اینکه حادثه غیر مترقبه نسبت به وی موجب قطع رابطه سببیت می‌شد، هیچ مسئولیتی نداشت. زیرا حادثه ناشی از فعل یا ترک فعل راننده نبوده است: کاتوزیان ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد: مسئولیت مدنی، ج ۲، (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ۱۰، ۱۳۹۱) صص ۱۱۸ و ۱۱۹؛ بابایی، ایرج، پیشین، صص ۲۱۶ و ۲۱۷.

به این علت، خسارتی به اموال یا اشخاص ثالثی وارد شود، بی تردید چنین خسارتی مستند به وسیله نقلیه و ناشی از آن خواهد بود و در این فرض، وسیله نقلیه مسبب حادثه است. به عبارت دیگر، چنین سانحه‌ای ناشی از وسیله نقلیه در اثر حادثه‌ای غیرمنتظره (از کارافتادن ترمزدستی) است. اندکی مطالعه در باب مفهوم مسبب و رابطه سببیت در نوشته‌های حقوقی چنین نتیجه‌ای را به هیچ وجه رد نخواهد کرد.

ب) ظهور تعارض میان مواد قانون بیمه اجباری

اگر از یک سو، مفهوم حادثه غیرمترقبه را قوه قاهره تلقی کنیم و از سوی دیگر طبق نوشته‌های حقوقی و اصول پذیرفته شده مسئولیت مدنی، واژه مسبب را عاملی بدانیم که حادثه منسوب و مستند به آن است، نتیجه‌ای که پدیدار می‌شود چیزی جز ناسازگاری و تعارض برخی از مواد مهم قانون بیمه اجباری با بند پ ماده ۱ نخواهد بود. برای مثال، قسمت اخیر تبصره ۲ ماده ۲ ق.ب.ا. ۱۳۹۵ مقرر می‌دارد: «... خسارت وارد شده از محل بیمه‌نامه وسیله نقلیه مسبب حادثه پرداخت می‌گردد». خواه وسیله نقلیه مسبب حادثه را وسیله نقلیه شخصی که مسبب حادثه محسوب می‌شود بدانیم خواه مسبب حادثه را قید و صفت وسیله نقلیه تلقی کنیم، در هر دو فرض فوق، طبق قواعد عام گفته شده در تعریف مسبب، در فرض وجود حوادث غیرمترقبه در مفهوم قوه قاهره، نه وسیله نقلیه مسبب حادثه محسوب می‌شود و نه راننده آن. در حالی که طبق بند پ ماده ۱ و با فرض حوادث غیرمترقبه در معنای فورس ماژور، خسارات ناشی از قوه قاهره تحت شمول قانون دانسته شده است.

مشخص است به کارگیری حوادث غیرمترقبه در معنای فورس ماژور، موجب تعارض بند پ ماده ۱ و موادی است که از واژه مسبب به خصوص در ارتباط با وسیله نقلیه استفاده کرده است. همچنین ماده ۴ و بند الف آن که مقرر می‌دارد: «در صورت وقوع حادثه و ایجاد خسارت بدنی یا مالی برای شخص ثالث: الف - در صورتی که وسیله نقلیه مسبب حادثه، دارای بیمه‌نامه موضوع این قانون باشد، جبران خسارت‌های وارد شده در حدود مقررات این قانون بر عهده بیمه‌گر است ...».

حال اگر بخواهیم حوادث غیرمترقبه در بند پ ماده ۱ را در معنای عرفی آن معادل قوه قاهره

قلمداد کنیم و مطلق خسارات را قابل جبران بدانیم، برای حل تعارض مذکور دو راه به ذهن متبادر می‌شود:

اول اینکه کل نوشته‌های حقوقی پیرامون مفهوم مسبب و رابطه سببیت را نادیده بگیریم و مسبب را در قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵ به معنای «دخیل در حادثه» تلقی کنیم تا بتوانیم سایر مواد قانون بیمه اجباری را هماهنگ با بند پ ماده ۱ تفسیر نماییم. منظور از مسبب به معنای «دخیل در حادثه» این است که وسیله نقلیه در ایجاد خسارات به صورت مادی حاضر باشد. برای مثال، هر چند وزش باد شدید اتومبیل پارک شده را به خانه همسایه می‌کوبد ولی چون آنچه به خانه و اشخاص داخل آن خسارت و صدمه وارد کرده برخورد وسیله نقلیه بود پس وسیله نقلیه مسبب حادثه تلقی می‌شود. همچنین هرگاه راننده حین راندن اتومبیل در اثر جاری شدن سیل همراه با سیلاب به سمت خانه شخص ثالث پرتاب و خساراتی در اثر این برخورد ایجاد شود، در صورتی که راننده مسبب، فاقد گواهینامه رانندگی باشد یا گواهینامه او متناسب با نوع وسیله نقلیه نباشد، بیمه‌گر طبق بند پ ماده ۱۵ ق.ب.ا. ۱۳۹۵ می‌تواند برای باز یافت خسارات پرداختی به راننده دخیل در حادثه رجوع کند!

چنانچه تعریف مسبب را به‌عنوان دخیل در حادثه با توجه به مفهوم حادثه غیر مترقبه در بند پ ماده ۱ به‌عنوان قوه قاهره بپذیریم، باید به این پرسش‌ها پاسخ دهیم که در فرض عدم وجود بیمه‌نامه، آیا راننده در هر حال حتی در فرضی که قوه قاهره علت منحصر حادثه بوده، به‌صرف برخورد وسیله نقلیه، مسئول جبران خسارات مالی زیان‌دیده ثالث است؟ وانگهی هرگاه وسیله نقلیه فاقد بیمه‌نامه باشد آیا صندوق پس از جبران خسارات بدنی، حق رجوع به راننده را در فرضی که قوه قاهره علت منحصر حادثه بوده است، خواهد داشت؟

تلقی مسبب به معنای «دخیل مادی در حادثه»، با برخی از مواد قانون بیمه اجباری نیز سازگاری ندارد. برای مثال، به‌موجب ماده ۱۵ ق.ب.ا. ۱۳۹۵ «در موارد زیر بیمه‌گر مکلف است بدون هیچ شرط و اخذ تضمین، خسارت زیان‌دیده را پرداخت کند و پس از آن می‌تواند به قائم‌مقامی زیان‌دیده از طریق مراجع قانونی برای باز یافت تمام یا بخشی از وجوه پرداخت شده به شخصی که موجب خسارت شده‌است مراجعه کند: الف - اثبات عمد مسبب در ایجاد حادثه نزد مراجع قضائی؛ ب - رانندگی در حالت مستی یا استعمال مواد مخدر یا روان‌گردان مؤثر در وقوع حادثه

که به تأیید نیروی انتظامی یا پزشکی قانونی یا دادگاه رسیده باشد؛ پ - در صورتی که راننده مسبب، فاقد گواهینامه رانندگی باشد یا گواهینامه او متناسب با نوع وسیله نقلیه نباشد؛ ت - در صورتی که راننده مسبب، وسیله نقلیه را سرقت کرده یا از مسروقه بودن آن، آگاه باشد. در ماده مذکور «شخصی که موجب خسارت شده است» معادلی برای راننده مسبب در بندهای دیگر همان ماده است. در حالی که اگر واژه مسبب را به معنای صرف دخالت مادی در نظر بگیریم صدر ماده ۱۵ با بندهای ذیل آن در تعارض است.

چاره دیگر برای حل تعارض بند پ ماده ۱ و سایر مواد که ایراد راه حل قبلی را نداشته باشد، این است که میان وسیله نقلیه مسبب حادثه و سایر مسببان قائل به تفکیک شویم؛ یعنی وسیله نقلیه مسبب را به معنای وسیله نقلیه دخیل در حادثه تلقی کنیم و تنها صرف برخورد را شرط مسئولیت بیمه گر یا صندوق در برابر خسارات اشخاص ثالث بدانیم و در مقابل، در مورد سایر مسببان منظور از مسبب آن باشد که طبق قواعد عام، حادثه ناشی از فعل و یا ترک فعل ایشان باشد؛ زیرا حق رجوع تنها به راننده مسبب یا هر مسبب دیگر مقرر شده است. لذا حادثه غیر مترقبه در مفهوم فورس ماژور (حوادثی از قبیل سیل، توفان و زلزله)، مانع مسئولیت بیمه گر یا صندوق نیست. برای مثال، اگر سیل یا رانش زمین یا حوادثی مانند این‌ها، سبب برخورد وسیله نقلیه به دیگران یا اموال آن‌ها شود، باز هم حسب مورد شرکت بیمه یا صندوق، مسئول جبران خسارات وارد به زیان دیده خواهد بود. گرچه بیمه گر وسیله نقلیه دخیل در حادثه، طبق بند پ ماده ۱ و نیز تبصره ۲ ماده ۲ ق.ب.ا. ۱۳۹۵، مسئول خسارات وارده است اما تکلیف بیمه گر در این فرض، پوشش بدهی ناشی از مسئولیت مدنی هیچ شخصی نیست؛ زیرا قوه قاهره مانع انتساب حادثه به فعل یا ترک فعل شخص خاص می‌شود. وانگهی در صورت فقدان بیمه‌نامه شخص ثالث، در خصوص خسارات مالی طبق تبصره ۳ ماده ۸ ق.ب.ا. ۱۳۹۵، مقصر حادثه، مسئول تلقی شده است. لذا اگر حادثه صرفاً ناشی از قوه قاهره باشد، مقصری وجود نخواهد داشت تا مسئول تلقی شود. علاوه بر این، در خصوص خسارات بدنی، صندوق به موجب حکم ماده ۲۵ ق.ب.ا. ۱۳۹۵، پس از پرداخت خسارات بدنی تنها حق رجوع به مسبب حادثه را دارد. در این موارد، اگر حادثه صرفاً ناشی از قوه قاهره باشد، راننده یا متصرف وسیله نقلیه به دلیل قطع رابطه سببیت، مسبب محسوب نخواهد شد. در نتیجه، در قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵، قوه قاهره مانع مسئولیت بیمه گر یا صندوق تأمین

خسارت‌های بدنی نیست ولی مانع مسئولیت متصرف و راننده می‌باشد.

راه‌حل دوم نیز فاقد توجیه منطقی است. قانون‌گذاری که در یک قانون ۵۰ بار عیناً از واژه مسبب استفاده کرده، چگونه ممکن است یک واژه معین را که در عرف حقوقی معنایی کاملاً شناخته شده و بدیهی دارد در دو معنای متفاوت با نتایج مختلف در نظر بگیرد؟ وانگهی بر مبنای راه‌حل دوم که واژه مسبب را در دو معنا بکار می‌گیرد، در برخی از مواد قانون بیمه اجباری، واژه مسبب در یک ماده و در چند خط در دو معنا خواهد بود که منطقی نیست (مثل تبصره الف ماده ۴ یا بند ت ماده ۲۵ ق.ب.ا.).

تفکیک مزبور در برخی مواد نیز مفهوم ماده و بندهای آن را در هم می‌ریزد. برای مثال، به موجب ماده ۲۵ ق.ب.ا. ۱۳۹۵، صندوق مکلف است خسارت زیان‌دیده را پرداخت نموده و پس از آن به شرح زیر وجوه پرداخت شده را باز یافت کند: «... پ - در صورتی که پرداخت خسارت به سبب شناخته نشدن وسیله نقلیه مسبب حادثه باشد، پس از شناخته شدن آن حسب مورد به مسبب حادثه یا بیمه‌گر وی رجوع می‌کند؛ ت - در صورتی که پرداخت خسارت به سبب خارج از ظرفیت بودن سرنشینان داخل وسیله نقلیه مسبب حادثه باشد به مسبب حادثه رجوع می‌کند».

اگر بپذیریم که مسبب حادثه به معنای عام خود باشد و وسیله نقلیه مسبب به معنای خاص دخیل در حادثه باشد، بیمه‌گر وسیله نقلیه مسبب، باید مسئول پرداخت خسارات باشد در حالی که بند پ ماده ۲۵ نشان می‌دهد که در نظر مقنن، مسبب چه در عبارت راننده مسبب و چه در عبارت وسیله نقلیه مسبب، واحد و به یک معنا و مفهوم است.

آنچه شرح آن گذشت نشان می‌دهد که تلقی حوادث غیر مترقبه در بند پ ماده ۱ ق.ب.ا. ۱۳۹۵، در معنای فورس ماژور یا قوه قاهره با مواد دیگر قانون بیمه اجباری ناسازگار است و پیامد آن نه تنها برخلاف نظام حقوق مسئولیت مدنی است بلکه نظام معنایی قانون بیمه اجباری را در هم می‌ریزد و تفسیر بدون تعارض مواد این قانون را نیز دشوار و حتی ناممکن می‌کند؛ بنابراین، چاره برون‌رفت از این مشکل را باید در مفهوم حوادث غیر مترقبه جستجو کرد. پرسشی که در قسمت بعد باید بدان پاسخ دهیم این است که آیا می‌توان حوادث غیر مترقبه را به معنایی در نظر گرفت که ایرادات مزبور را نداشته باشد و بتوان قانون بیمه را در پناه آن تفسیر کرد؟

۲- تلقی قانون بیمه اجباری از حادثه غیرمترقبه و اثر آن

در آغاز این نوشته گفته شد که در نوشته‌های حقوقدانان ایرانی، حادثه غیرمترقبه معادل فورس ماژور (قوه قاهره) در نظر گرفته شده است. همان‌گونه که شرح داده شد چنین مفهومی از حادثه غیرمترقبه موجب بروز اشکالات عدیده و عمده‌ای در تفسیر قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ خواهد شد. در نهایت به این نتیجه رسیدیم که مقنن باید حادثه غیرمترقبه را در بند پ ماده ۱ ق.ب.ا. ۱۳۹۵ در معنایی غیر از فورس ماژور بکار برده باشد. لذا در این قسمت ابتدا به ارائه مفهوم حادثه غیرمترقبه در قانون بیمه اجباری پرداخته می‌شود و سپس از اثر آن بر جبران خسارات ثالث بحث خواهد شد.

۲-۱- مفهوم حادثه غیرمترقبه در قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵

در بررسی مفهوم حادثه غیرمترقبه در حقوق ایران دیدیم برخی از حقوقدانان صریحاً قوه قاهره را رویدادهای غیرقابل پیش‌بینی و خارج از اختیار متعهد دانسته و آن را معادل و مترادف «حادثه غیرمترقب» گرفته‌اند.^۱ باین وجود، در تعریف حادثه غیر مترقب که آن را معادل واژه فرانسوی «Cas Fortuit» ذکر کرده، آورده‌اند: «حادثه‌ای که تحت اراده متعهد عقد نبوده و قابل پیش‌بینی و احتراز نباشد...»^۲.

دیدگاه مزبور در نوشته‌های حقوقدانان دیگر نیز آمده است: «در صورتی که عدم انجام تعهد به واسطه علت خارجی باشد که نتوان مربوطه متعهد نمود {مانع مطالبه خسارت خواهد بود}. در حقوق فرانسه سبب مزبور به دو کلمه «Force Majeure» و «Cas Fortuit» تعبیر شده است. عده‌ای حقوقین بر آنند که آن دو کلمه مترادف می‌باشد و شامل کلیه عللی که بیگانه از متعهد است می‌گردد و بعضی دیگر از حقوقیان کلمه اول را شامل عللی که خارج از متعهد و امور مربوط به ذات تعهد است مانند جنگ، برف، طوفان و کلمه دوم را شامل علل داخلی مانند کمی عده کارگر یا کمی مواد خام لازم برای تولید مورد ایفا تعهد می‌دانند. بحث در این امر لغوی است و تأثیری در

۱. جعفری لنگرودی محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۴، پیشین، ص ۲۹۶۰.

۲. جعفری لنگرودی محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۳، پیشین، ص ۱۶۰۶.

موضوع حقوقی ندارد.^۱ ایشان درجایی دیگر می‌آورند: «فرس ماژور عبارت از عوامل طبیعی غیر قابل جلوگیری است مانند سیل، طوفان، زلزله، برف و امثال آن. کافرتوی^۲ عبارت از حادثه‌ای است که از ناحیه مکلف نبوده و از عوامل طبیعی نیز نباشد مانند اغتشاش، حمله مسلحانه سارقین و امثال آن. در حقوق فرانسه کلمه فرس ماژور در معنی وسیع خود به کافرتوی نیز گفته می‌شود.^۳ به نظر می‌رسد که پیروی از حقوق فرانسه مناسب باشد و هر دو مورد به عبارت حادثه که رفع آن خارج از حیطه اقتدار مکلف باشد گفته شود».^۴

آنچه از مطالب منقول مشخص است، این که قوه قاهره (Force Majeure) و حادثه غیر مترقبه (Cas Fortuit) در حقوق مسئولیت مدنی و اجرای قراردادها دارای معنایی متفاوت اما نتایج مشابهی هستند. لذا هر دو به یک مفهوم تحت عنوان قوه قاهره در معنای عام بکار گرفته می‌شوند.^۵

لازم به توضیح است در قانون مدنی فرانسه در برخی از مواد مثل ماده ۱۱۴۸،^۶ واژه‌های قوه قاهره (Force Majeure) و حادثه غیر مترقبه (Cas Fortuit) در کنار یکدیگر به عنوان موانع مسئولیت بکار برده شده‌اند. از لحاظ نظری، حادثه غیر مترقبه سبب خساراتی است که در درون قلمرو کنترل

۱. امامی، سید حسن، پیشین، ص ۲۴۵.

۲. «Cas Fortuit»، «Cas» به معنای رویداد و حادثه و «Fortuit» به معنای اتفاقی و غیر مترقبه است.

۳. «در حقوق فرانسه فورس ماژور دارای معنی عام و معنی خاص است؛ فورس ماژور به معنی عام عبارت است از هر حادثه خارجی (خارج از حیطه قدرت متعهد). فورس ماژور بدین معنی شامل عمل شخص ثالث و عمل متعهد که واجد دو صفت مذکور باشند نیز خواهد شد. اما فورس ماژور به معنی خاص، حادثه‌ای است بی نام (یعنی غیر منتسب به شخص معین و صرفاً ناشی از نیروهای طبیعی)، غیر قابل پیش بینی و غیر قابل اجتناب. بعضی از حقوقدانان فرانسوی بین فورس ماژور (در معنای خاص) و حادثه غیر مترقبه فرق گذاشته و گفته‌اند که حادثه غیر مترقبه، حادثه‌ای درونی یعنی وابسته به فعالیت متعهد یا بنگاه او است مانند آتش سوزی، عیب کالا، از خط خارج شدن راه آهن و اعتصاب در پاره‌ای موارد؛ در حالیکه فورس ماژور حادثه‌ای بیرونی است مانند سیل، طوفان و غیره»؛ صفایی سید حسین، «قوه قاهره یا فورس ماژور»، پیشین، صص ۱۱۳ و ۱۱۴.

۴. امامی، سید حسن، پیشین، ص ۶۰۹.

۵. برخی نیز با اینکه قوای قاهره مانند طوفان و زلزله و جنگ را در برابر حوادث ناگهانی داخلی بکار بردند ولی همانند دیگر حقوقدانان از هر دو اصطلاح نتیجه مشابهی می‌گرفتند که تحت عنوان قوه قاهره قرار می‌گرفت: ر.ک. کاتوزیان ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی؛ اعمال حقوقی، (تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ نهم، ۱۳۸۳) ص ۲۹۳.

۶. "Il n'y a lieu à aucuns dommages et intérêts lorsque, par suite d'une force majeure ou d'un cas fortuit, le débiteur a été empêché de donner ou de faire ce à quoi il était obligé, ou a fait ce qui lui était Interdit."

در مواد دیگری از قانون مدنی فرانسه نیز مثل مواد ۱۳۴۸، ۱۳۳۳ و ۱۷۸۴ این دو اصطلاح در کنار هم آمده است و در برخی از مواد نیز از هر کدام به تنهایی استفاده شده است.

و اختیار متعهد ایجاد می‌شود ولی نسبتاً غیرقابل دفع است مثل آتش‌سوزی. در مقابل، فورس ماژور رویدادی است که خارج از حیطه و دایره کنترل و اختیار متعهد واقع می‌شود که مطلقاً غیرقابل دفع است.^۱ به سخنی دیگر، تفاوت این دو اصطلاح با معیار شخصی،^۲ در این نکته نهفته است که فورس ماژور حتی اگر قابل پیش‌بینی هم باشد، غیرقابل دفع و اجتناب است در حالی که حادثه غیرمترقبه در صورت پیش‌بینی، قابل اجتناب دانسته می‌شود. از سوی دیگر، با معیار عینی،^۳ حادثه غیرمترقبه رویدادی است که درون دایره اختیار و کنترل شخص است در حالی که فورس ماژور خارج از آن قلمرو قرار دارد.^۴ با وجود این تفاوت‌ها، در عمل، دو اصطلاح مذکور به صورت مترادف به جای یکدیگر بکار گرفته می‌شوند^۵ هرچند بیشتر از اصطلاح فورس ماژور استفاده می‌شود.^۶

در هر حال، حقوقدانان ما قوه قهریه یا قوه قاهره یا خود کلمه فورس ماژور یا فرس ماژور را معادل «Force Majeure» بکار بردند و واژه‌های حادثه غیرمترقبه، حادثه غیرمترقب،^۷ حادثه ناگهانی داخلی،^۸ پیشامد غیرمترقب و کافرتوی را معادل واژه فرانسوی «Cas Fortuit» قرار داده‌اند. هر چند این دو واژه از نقطه نظر نتیجه، هر دو در کنار یکدیگر مانع مسئولیت تلقی شده و در نوشته‌های حقوقی ما نیز تحت عنوان فورس ماژور در معنای عام، مورد بررسی قرار گرفته‌اند اما مضمون تفکیک حادثه غیرمترقبه از فورس ماژور در معنای خاص، در نوشته‌های حقوقی وجود داشت. برای مثال، در تفسیر قانون بیمه اجباری ۱۳۴۷ گفته شده بود: «حادثه خارجی گذشته از داشتن اوصاف عمومی قوه قاهره، نباید مربوط به ساختمان داخلی اتومبیل باشد. پس هرگاه

۱. Le Tourneau Philippe, *Droit de la responsabilité et des contrats*, (Daloz, ۶th ed., ۲۰۰۶-۲۰۰۷) pp. ۴۸۲-۴۸۳.

۲. Subjective.

۳. Objective.

۴. Yearbook of the International Law Commission, *Force majeure and fortuitous event as circumstances precluding wrongfulness: survey of State practice, international judicial decisions and doctrine Study*, prepared by the Secretariat, vol. II, Part One (۱۹۷۸) p. ۷۰.

۵. Terre François & Similer Philippe & Lequette Yves, *Droit civil; les obligations*, (Daloz, ۹th ed., ۲۰۰۵) pp. ۵۶۸-۵۶۹.

۶. Le Tourneau, Philippe, op. cit., p. ۴۸۳.

۷. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، پیشین، ج ۳، ص ۱۶۰۶ و ج ۴، ص ۲۹۶۰.

۸. کاتوزیان، ناصر، پیشین، ص ۲۹۳.

لاستیک ماشینی هنگام حرکت بترکد و در نتیجه اتومبیل منحرفشود و به دیگری خسارتی وارد آید دارنده اتومبیل مسئول جبران آن خواهد بود.^۱ در این پاراگراف منقول، هرچند صریحاً اشاره نشده اما مضمون و نتیجه آن، تفکیک حادثه غیر مترقبه و قوه قاهره است. به عبارت دیگر، منظور این است که چون در قانون ۱۳۴۷ دارنده مسئول نوعی جبران خسارات ناشی از وسیله نقلیه است، پس حداقل باید رابطه سببیت میان وسیله نقلیه و ضرر وجود داشته باشد. پس اگر قوه قاهره رابطه سببیت را قطع کند دارنده مسئول نیست ولی اگر حادثه ناشی از نقص خود وسیله نقلیه باشد هرچند غیر منتظره و غیر قابل پیش بینی، مانع مسئولیت دارنده نیست؛ زیرا وسیله نقلیه مسبب حادثه تلقی می شود و شرط مسئولیت نوعی دارنده محقق است. در مقابل، راننده به دلیل اینکه حادثه غیر مترقبه نسبت به وی موجب قطع رابطه سببیت می شود، هیچ مسئولیتی نخواهد داشت؛ زیرا حادثه ناشی از فعل یا ترک فعل راننده نبوده است.^۲

در هر حال، از پاراگراف های نقل شده که به دلیل اهمیت آن در بحث حاضر، به طور کامل آورده شد، استفاده می شود که به نظر برخی از حقوقدانان فرانسوی تفاوت حادثه غیر مترقبه و فورس ماژور در این است قوه قاهره حادثه ناگهانی خارجی مثل سیل و حادثه غیر مترقبه حادثه ناگهانی داخلی است مثل آتش سوزی.^۳ طبق این تفکیک صورت گرفته، انفجار و آتش گرفتن خودبه خودی وسیله نقلیه یک حادثه غیر مترقبه محسوب می شود نه فورس ماژور؛ زیرا آتش گرفتن خودبه خودی خودرو نوعی حادثه درونی است بدون اینکه سبب خارجی باعث آن شود. فرض کنید راننده ای با سرعت مجاز و مطمئن اتومبیل جدیدی را می راند اما ناگهان به هنگام ترمز گرفتن متوجه می شود که ترمز اتومبیل از کار افتاده است و به همین دلیل تصادمی رخ می دهد. خسارات وارده به ثالث ناشی از فعل یا ترک فعل راننده نخواهد بود ولی وسیله نقلیه مزبور مسبب حادثه تلقی می شود؛ زیرا از کار افتادن سیستم ترمز، نقص و حادثه ای غیر مترقبه محسوب می شود که طبق بند پ ماده ۱ ق.ب.ا. ۱۳۹۵ تحت شمول قانون قرار می گیرد. به عبارت دیگر، سانحه ناشی از وسیله نقلیه در اثر حادثه ای غیر مترقبه است؛ اما راننده به صرف

۱. کاتوزیان ناصر، الزام های خارج از قرارداد: مسئولیت مدنی، ج ۲، پیشین، صص ۱۱۸ و ۱۱۹.

۲. بابایی، ایرج، پیشین، صص ۲۱۶ و ۲۱۷.

۳. آنچه آن که برخی بدون اشاره به تفکیک مزبور، علت خارجی را اینگونه توضیح داده اند: کاتوزیان ناصر، اعمال حقوقی، پیشین، ص ۲۹۳.

رانندگی بدون اینکه از نقص آگاهی داشته باشد، مسبب محسوب نمی‌شود اما اگر مشخص شود که این نقص مربوط به شرکت خودروساز است بیمه‌گر پس از جبران می‌تواند به مسبب حادثه یعنی شرکت خودروساز مراجعه کند (ماده ۱۶ ق.ب.ا. ۱۳۹۵).

چنانکه دیدیم محدود کردن «حوادث غیرمترقبه» مندرج در بند پ ماده ۱ ق.ب.ا. ۱۳۹۵ به یک عامل غیرقابل پیش‌بینی و غیرمنتظره داخلی، هرچند به لحاظ لغوی در عرف عام و خاص کشور ما مقبول نیست، اما نتایج آن مورد تایید نوشته‌های حقوقی می‌باشد. وانگهی بند پ ماده ۱ ق.ب.ا. ۱۳۹۵، نشان می‌دهد که مقنن خواسته تا در کنار آتش‌سوزی و انفجار هر نوع سانحه ناشی از حوادث درونی غیرمنتظره وسیله نقلیه را نیز تابع این قانون قرار دهد. استفاده از واژه «یا» میان آتش‌سوزی و انفجار و هر نوع سانحه در بند پ ماده ۱ نیز این امر را تایید می‌کند.

۲-۲- اثر حادثه غیرمترقبه در جبران خسارات اشخاص ثالث

حال که دانستیم منظور از حادثه غیرمترقبه در قانون بیمه اجباری چیست باید تعیین کنیم سوانح ناشی از وسیله نقلیه در اثر حوادث غیرمترقبه که تحت شمول قانون بیمه اجباری دانسته شده است چه اثری بر مسئولیت بیمه‌گر یا صندوق و راننده یا اشخاص دیگر دارد.

پاسخ به پرسش مزبور از چند جهت حائز اهمیت است؛ اول اینکه در فرض وجود بیمه‌نامه، هرچند خسارات مالی یا بدنی ناشی از حوادث غیرمترقبه اصولاً^۱ توسط بیمه‌گر جبران خواهد شد ولی در مواردی که بیمه‌گر جهت بازیافت تمام یا بخشی از خسارات پرداختی حق رجوع به مسئول حادثه را دارد، تعیین مسئول در فرض بروز حادثه غیرمترقبه از اهمیت برخوردار می‌شود. دوم اینکه در فرض فقدان بیمه‌نامه، جبران خسارات مالی منوط به تعیین مسئول حادثه است. سوم اینکه در جبران خسارات بدنی، هرچند صندوق تأمین خسارت‌های بدنی، ملزم به جبران خسارات بدنی است اما در بحث رجوع صندوق جهت بازیافت طبق قانون، تعیین مسئول حادثه حائز اهمیت خواهد بود.

جهت بررسی اثر حادثه غیرمترقبه در تعیین مسئول جبران خسارات در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ ذیلاً در دو قسمت مجزا به بررسی این مسئله در خصوص خسارات مالی و خسارات

۱. مگر استثنائات مندرج در ماده ۱۷ ق.ب.ا. ۱۳۹۵.

بدنی می‌پردازیم.

الف) در خصوص خسارات مالی

به موجب تبصره ۳ ماده ۸ ق.ب.ا. ۱۳۹۵، «خسارت مالی ناشی از حوادث رانندگی ... از طریق بیمه‌نامه شخص ثالث و یا مقصر حادثه قابل جبران خواهد بود». به عبارت دیگر، خسارات مالی در صورت وجود بیمه‌نامه از طریق بیمه‌نامه شخص ثالث جبران خواهد شد ولی اگر وسیله نقلیه مسبب حادثه، فاقد بیمه‌نامه باشد، جبران خسارات مالی وارده بر عهده مقصر حادثه خواهد بود. وانگهی هرگاه خسارات وارده بیش از سقف تعهدات مالی بیمه‌گر باشد، خسارت مالی ناشی از حوادث رانندگی تا سقف بیمه‌نامه از طریق بیمه‌نامه شخص ثالث و مازاد بر آن، توسط مقصر حادثه قابل جبران خواهد بود؛ بنابراین، مسئولیت مقصر حادثه در خصوص خسارات مالی در دو فرض برجسته خواهد شد؛ یکی در فرض فقدان بیمه‌نامه و دیگری در فرض کسری پوشش بیمه‌نامه.

جالب توجه است برخلاف سایر مواد قانون بیمه اجباری که همواره از اصطلاح «مسبب حادثه» استفاده شده مقنن در تبصره مذکور، از «مقصر حادثه» سخن می‌گوید نه مسبب حادثه، به کارگیری عبارت «مقصر حادثه» نشان می‌دهد که مسئولیت متصرف یا راننده در خصوص خسارات مالی وارده به اشخاص ثالث مبتنی بر نظریه تقصیر است.

گفته شد که خسارات ناشی از وسیله نقلیه در اثر حوادث غیر مترقبه طبق بند پ ماده ۱ ق.ب.ا. ۱۳۹۵، تحت شمول قانون است پس هرگاه وسیله نقلیه دارای بیمه‌نامه شخص ثالث باشد، بیمه‌گر در حدود قانون، ملزم به جبران خسارات وارده به ثالث ناشی از وسیله نقلیه در اثر حوادث غیر مترقبه است حتی اگر مقصری در میان نباشد؛ زیرا طبق مفهوم مختار از حادثه غیر مترقبه وسیله نقلیه مزبور مسبب حادثه تلقی می‌شود؛ اما در فرض فقدان بیمه‌نامه یا در فرض کسری پوشش بیمه‌نامه، تبصره ۳ ماده ۸ ق.ب.ا. ۱۳۹۵، راننده یا متصرف در صورتی مسئول جبران خسارات مالی وارده به ثالث می‌باشند که مقصر باشند و میان تقصیر و زیان وارده رابطه سببیت وجود داشته باشد. در فرض مورد بحث، حادثه غیر مترقبه سبب قطع رابطه سببیت میان فعل راننده و زیان وارده می‌شود مگر اینکه اثبات شود راننده یا متصرف از نقص وسیله نقلیه که سبب حادثه شده است

آگاهی داشته و با این وجود اقدام به راندن وسیله کرده‌اند. در این صورت، راننده مقصر شناخته خواهد شد؛ بنابراین حادثه غیر مترقبه مانع مسئولیت بیمه‌گر یا صندوق نیست ولی علی‌الاصول مانع مسئولیت راننده یا متصرف اتومبیل است.

وانگهی ماده ۱۶ ق.ب.ا. ۱۳۹۵^۱ نیز می‌تواند مؤید این دیدگاه در نظر گرفته شود. در واقع، هرگاه اثبات شود حادثه غیر مترقبه ناشی از نقصی در وسیله نقلیه بوده که به شخص حقیقی مثل تعمیرکار یا حقوقی مثل شرکت خودروساز مربوط است و به متصرف نیز اطلاع نداده‌اند، این اشخاص موجب حادثه تلقی خواهند شد.

بعلاوه بر اساس قواعد عام نیز با توجه به ماده ۱ ق.م.م.؛ و نیز ماده ۳۳۵ ق.م. مسئولیت مدنی علی‌الاصول مبتنی بر تقصیر است مگر در موارد استثنایی که مسئولیت بدون تقصیر پیش‌بینی شده باشد.^۲

ب) در خصوص خسارات بدنی

در خصوص خسارات بدنی در فرض فقدان بیمه‌نامه، هرچند به موجب حکم ماده ۲۵ ق.ب.ا. ۱۳۹۵، صندوق تأمین خسارات‌های بدنی، خسارات بدنی ثالث را جبران خواهد کرد اما صندوق مزبور پس از جبران زیان بدنی ثالث، جهت مراجعه برای باز یافت خسارات پرداختی، مکلف به رجوع به مسبب حادثه شده نه دارنده وسیله نقلیه که ممکن است مسبب حادثه نباشد (بند الف ماده ۲۵). بندهای پ و ت ماده مزبور نیز مؤید همین دیدگاه است.

با توجه به ماده مذکور، تنها شرط لازم برای مسئولیت راننده، وجود رابطه سببیت میان زیان وارده از یک سو و فعل و ترک فعل راننده از سوی دیگر است. پس اگر خسارت صرفاً ناشی از حادثه غیر مترقبه باشد، راننده، مسبب حادثه محسوب نمی‌شود و در فرض فقدان بیمه‌نامه، جبران

۱. «چنانچه به حکم مرجع قضائی اثبات شود، عواملی نظیر نقص راه، نبودن یا نقص علائم رانندگی و نقص تجهیزات مربوط یا عیب ذاتی وسیله نقلیه، یا ایجاد مانع توسط دستگاه‌های اجرایی یا هر شخص حقیقی یا حقوقی دیگر در وقوع حادثه مؤثر بوده است، بیمه‌گر و صندوق پس از پرداخت خسارت زیان‌دیده می‌تواند برای باز یافت به نسبت درجه تقصیر که درصد آن در حکم دادگاه مشخص می‌شود به مسببان ذی‌ربط مراجعه کند».

۲. کاتوزیان ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد: مسئولیت مدنی، ج ۱، پیشین، ص ۲۲۰؛ صفایی، سید حسین و رحیمی، حبیب‌الله، پیشین، ص ۸۵؛ قاسم زاده، سید مرتضی، پیشین، ص ۴۰؛ ره پیک حسن، حقوق مسئولیت مدنی و جبران‌ها، پیشین، ص ۳۶ -

خسارات بدنی توسط صندوق صورت می‌گیرد بدون اینکه صندوق حق رجوع به راننده را داشته باشد؛ زیرا حادثه غیر مترقبه موجب می‌شود زیان «منسوب به فعل یا ترک فعل»^۱ راننده نباشد تا مسبب حادثه تلقی شود و تحت شمول ماده ۲۵ ق.ب.ا. قرار گیرد.

تعیین مسبب حادثه به عنوان مسئول حادثه در خصوص خسارات بدنی که اجمالاً از قانون بیمه اجباری قابل استنباط است، با قواعد عام مندرج در قانون مجازات اسلامی نیز هماهنگ است. توضیح آنکه در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، مسئول جبران خسارات بدنی وارده، شخصی است که ضرر به وی قابل انتساب و استناد باشد. قابلیت استناد یا انتساب عنوان دیگری برای همان رابطه سببیت میان ضرر و فعل و ترک فعل عامل زیان است. در ماده ۵۰۵ ق.م.ا. ۱۳۹۲، مقرر شده: «هرگاه هنگام رانندگی به سبب حوادثی مانند واژگون شدن خودرو و یا برخورد آن با موانع، سرنشینان خودرو و مصدوم یا فوت کنند در صورتی که سبب حادثه، علل قهری همچون زلزله و سیل نبوده و مستند به راننده باشد، راننده ضامن دپه است. چنانچه وقوع حادثه مستند به شخص حقوقی یا حقیقی دیگری باشد آن شخص ضامن است».

ماده مزبور حاوی چند نکته است: اول اینکه در حوادث رانندگی مسئول حادثه شخصی است که حادثه مستند به وی باشد. لذا اگر حادثه مستند به راننده باشد وی مسئول خواهد بود و اگر حادثه مستند به شخص حقیقی یا حقوقی دیگر باشد آن شخص مسئول است نه راننده.^۲ دوم اینکه هرگاه قوه قاهره (عامل خارجی غیرمنتظره) موجب قطع رابطه سببیت میان فعل یا ترک فعل راننده و ضرر شود، راننده، مسبب حادثه محسوب نمی‌شود.^۳

باین وجود، همان گونه که گفته شد حادثه غیر مترقبه در قانون بیمه اجباری نسبت به مسئولیت بیمه‌گر یا صندوق در حکم قوه قاهره محسوب نمی‌شود؛ یعنی هرگاه حادثه ناشی از وسیله نقلیه در اثر حادثه غیر مترقبه مثل ترکیدن لاستیک باشد (عامل داخلی غیرمنتظره)، وسیله نقلیه مزبور مسبب حادثه محسوب می‌شود لذا بیمه‌گر یا صندوق مسئول جبران خسارات وارده خواهند بود ولی نسبت به راننده حادثه مزبور موجب قطع رابطه سببیت میان فعل راننده و خسارات وارده خواهد شد.

۱. ر.ک. تبصره ۲ ماده ۲ ق.ب.ا. ۱۳۹۵.

۲. همچنین ر.ک. مواد ۵۲۸ و ۵۳۱ ق.م.ا. ۱۳۹۲.

۳. همچنین ر.ک. ماده ۵۳۰ ق.م.ا. ۱۳۹۲.

نتیجه‌گیری

اصطلاح حادثه غیرمترقبه در نوشته‌های حقوقی در بحث موانع مسئولیت مدنی و مطالبه خسارت ناشی از عدم اجرای قرارداد به‌عنوان معادل قوه قاهره (فورس ماژور) بکار می‌رود و حتی صریحاً حادثه غیرمترقبه معادل و مترادف قوه قاهره در معنای عام تلقی می‌شود. پذیرش چنین مفهومی از حادثه غیرمترقبه که آن را معادل قوه قاهره یا فورس ماژور قرار می‌دهد، موجب این برداشت از بند پ ماده ۱ ق.ب.ا. ۱۳۹۵ می‌شود که خسارات وارده ناشی از وسیله نقلیه حتی اگر صرفاً در اثر قوه قاهره باشد، تحت شمول قانون قرار می‌گیرد و لااقل بیمه‌گر یا صندوق مسئول جبران آن خواهد بود. چراکه بند مزبور در تعریف حوادث مشمول قانون بیان می‌دارد: «هرگونه سانحه ناشی از وسایل نقلیه موضوع بند (ث) این ماده و محمولات آن‌ها از قبیل تصادم، تصادف، سقوط، واژگونی، آتش‌سوزی و یا انفجار یا هر نوع سانحه ناشی از وسایل نقلیه بر اثر حوادث غیرمترقبه».

اگر حوادث غیرمترقبه در بند پ ماده ۱ ق.ب.ا. ۱۳۹۵، در معنای فورس ماژور یا قوه قاهره در معنای خاص بکار گرفته شود، با بسیاری از مواد قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ ناسازگار خواهد بود. لذا به نظر می‌رسد منظور از «حادثه غیرمترقبه» در قانون مزبور، سبب خساراتی است که در درون قلمرو کنترل و اختیار متعهد ایجاد می‌شود ولی نسبتاً غیرقابل دفع است مثل آتش‌سوزی، انفجار یا نقص ناگهانی سیستم ترمز اتومبیل. در مقابل، فورس ماژور یا قوه قاهره در معنای خاص رویدادی است که خارج از حیطه و دایره کنترل و اختیار متعهد واقع می‌شود که مطلقاً غیرقابل دفع است مثل حوادث طبیعی. تفاوت این دو اصطلاح با معیار شخصی این است که فورس ماژور حتی اگر قابل پیش‌بینی هم باشد، غیرقابل دفع و اجتناب است درحالی‌که حادثه غیرمترقبه در صورت پیش‌بینی، قابل اجتناب دانسته می‌شود. از سوی دیگر، با معیار عینی، حادثه غیرمترقبه رویدادی است که درون دایره اختیار و کنترل شخص است درحالی‌که فورس ماژور خارج از آن قلمرو قرار دارد.

منابع

فارسی

- امامی سید حسن، حقوق مدنی، ج ۱، (تهران: انتشارات اسلامی، چاپ ۲۳، ۱۳۸۲).
- ایزانلو محسن، «نقد و تحلیل قانون بیمه اجباری»، فصلنامه حقوق، دوره ۳۸، شماره ۴ (۱۳۸۷).
- بابایی ایرج، حقوق بیمه، (تهران: انتشارات سمت، چاپ ۱۱، ۱۳۹۰).
- بادینی حسن و شعبانی کندسری هادی و رادپرور سجاده، «مسئولیت محض؛ مبانی و مصادیق»، مجله مطالعات حقوق تطبیقی، دوره ۳، شماره ۱ (۱۳۹۱).
- بهرامی احمدی حمید، «تحلیلی بر قانون بیمه اجباری سایل نقلیه موتورزی زمینی در برابر شخص ثالث مصوب ۱۳۴۷ و اصلاحیه قانون مزبور مصوب ۱۳۸۷»، مجله پژوهش‌های اسلامی، شماره ۳ (۱۳۸۷).
- جعفری لنگرودی محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۳ و ۴، (تهران: گنج دانش، چاپ دوم، ۱۳۸۱).
- حاجی عزیزی بیژن و غلامی، نگین، «جایگاه فرض سببیت در مسئولیت مدنی»، مجله پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۱۷، شماره ۲ (۱۳۹۲).
- خادم رضوی قاسم و نوعی الیاس و مهرپویان آزاده، «رابطه سببیت در مسئولیت ناشی از بی احتیاطی؛ نگاهی تطبیقی به حقوق مسئولیت مدنی ایران و انگلستان»، پژوهش حقوق خصوصی، سال سوم، شماره ۱۰ (۱۳۹۴).
- خدابخشی عبدالله، «مسئولیت مدنی ناشی از حوادث رانندگی و تحولات آن در حقوق ایران»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۷۴ (۱۳۹۰).
- ره پیک حسن، حقوق مسئولیت مدنی و جبران‌ها، (تهران: انتشارات خرسندی، چاپ ۱۵، ۱۳۹۰).
- ره پیک سیامک، «مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه بر اساس قانون بیمه اجباری مصوب سال ۱۳۸۷ در مقایسه با قانون مصوب ۱۳۴۷»، فصلنامه حقوق، دوره ۴۱، شماره ۳ (۱۳۹۰).
- صفایی سید حسین، دوره مقدماتی حقوق مدنی: قواعد عمومی قراردادها، (تهران: میزان، ۱۳۸۲).
- _____، «قوه قاهره یا فورس ماژور»، مجله حقوقی بین المللی، شماره ۳ (۱۳۶۴).
- _____، مجموعه مقالات حقوق مدنی و حقوق تطبیقی، (تهران: میزان، ۱۳۷۵).

- _____ و رحیمی، حبیب اله، مسئولیت مدنی؛ الزامات خارج از قرارداد، (تهران: سمت، ۱۳۸۹).
- طهماسبی جواد، «گفتمان دامنه اصلاح قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۸۷»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۶۸ (۱۳۸۸).
- عمید حسن، فرهنگ فارسی عمید، ج ۲، (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۸).
- قاسم زاده سید مرتضی، الزام‌ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، (تهران: میزان، چاپ نهم، ۱۳۹۰).
- قبولی درافشان سید محمدمهدی و رضادوست وحید، «نقش اسباب خارجی در مسئولیت مدنی ناشی از حوادث رانندگی وسایل نقلیه موتوری زمینی با توجه به آخرین تحولات قانونی (مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و فرانسه)»، مجله مطالعات حقوق تطبیقی، دوره ۳، شماره ۱ (۱۳۹۱).
- کاتوزیان ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد: مسئولیت مدنی، ج ۱، (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ۱۰، ۱۳۹۰).
- _____، الزام‌های خارج از قرارداد: مسئولیت مدنی، ج ۲، (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ۱۰، ۱۳۹۱).
- _____، دوره مقدماتی حقوق مدنی؛ اعمال حقوقی، (تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ نهم، ۱۳۸۳).
- _____، دوره مقدماتی حقوق مدنی؛ وقایع حقوقی، (تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ سوم، ۱۳۸۹).
- معبودی نیشابوری رضا و حداد خداپرست مریم، «مبنای مسئولیت مدنی دارنده وسیله نقلیه موتوری زمینی با توجه به قانون جدید بیمه اجباری»، پژوهشنامه بیمه، شماره ۱ (۱۳۹۳).
- نظری ایراندخت، «مسئولیت مدنی خسارات ناشی از تصادفات»، مجله ندای صادق، شماره‌های ۲۶ و ۲۷ (۱۳۸۱).
- نیکبخت حمیدرضا، «آثار قوه قاهره و انتقای قرارداد»، مجله حقوقی بین المللی، شماره ۲۱ (۱۳۷۶).
- وروایی اکبر و رسولی سید صادق و فتاحی علی، «تحولات مسئولیت مدنی در حوادث رانندگی»، فصلنامه مطالعات مدیریت ترافیک، شماره ۳۱ (۱۳۹۲).

English Sources

- Larroumet Christian, *Droit civil, les obligations, le contrat*, (Economica, ۵th ed. ۲۰۰۳).

Le Tourneau Philippe, *Droit de la responsabilité et des contrats*, (Daloz, ۶th ed. ۲۰۰۶- ۲۰۰۷), pp. ۴۸۲-۴۸۳.

Tancelin Maurice, *Des obligations: actes et responsabilités*, (Montréal: Wilson & Lafleur, ۶th ed. ۱۹۹۷).

Terre François & Simler Philippe & Lequette Yves, *Droit civil; les obligations*, (Daloz, ۹th ed. ۲۰۰۵).

Yearbook of the International Law Commission, *Force majeure and fortuitous event as circumstances precluding wrongfulness: survey of State practice, international judicial decisions and doctrine Study*, prepared by the Secretariat, vol. II, Part One (۱۹۷۸).

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی